

اعتبارسنجی احادیث رستگاری شیعیان در نسخه خطی «سلم درجات الجنة» با رویکردی بر شواهد و متابعات فریقین

طاهره ندیمی تهرانی^۱، امیر توحیدی^۲، مجید معارف^۳

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۲/۱۵ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۳/۱۸)

چکیده

رستگاری محبان امام علی (ع) یکی از موضوعات مطرح شده در منابع روایی فریقین است. نسخه خطی «سلم درجات الجنة» ابن مشهدی مفسر و محدث بزرگ شیعه قرن دوازدهم و صاحب تفسیر مأثور «کنزالدقایق»، از جمله منابع ارزشمند در این زمینه می باشد. از مجموع چهل حدیثی که در این نسخه جمع آوری شده، هجده حدیث آن به مسأله رستگاری محبان ابوالاثمه (ع) پرداخته است. با توجه به شواهد و متابعات فریقین و تحلیل متنی روایات، این روایات به روش توصیفی تحلیلی احادیث اعتبارسنجی شد. پس از واکاوی شواهد و قرائن احادیث، محرز گردید که مضمون آنها از تواتر اجمالی برخوردار بوده، و دارای وثاقت صدوری است. بدین ترتیب آنچه موجب رستگاری شیعیان و رسیدن به رضوان الهی است، اطاعت، مودت و تمسک به حضرت علی است.

کلید واژه‌ها: نسخه خطی «سلم درجات الجنة»، رستگاری محبان، تحلیل متنی، شواهد و متابعات فریقین.

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛
tnadimi11@gmail.com
۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛
amir_tohidi_110@yahoo.com
۳. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، تهران، ایران؛
maaref@ut.ac.ir

۱- مقدمه: نسخه‌شناسی «سَلَم درجَات الْجَنَّة»

نسخه خطی «سَلَم درجَات الْجَنَّة فی معرفة فضائل ابی الأئمه» توسط محمد بن محمد رضا قمی مشهدی (م ۱۲۵ق) محدث و مفسر بزرگ شیعه و صاحب تفسیر مأثور «کنز الدقایق» نگاشته و تاکنون به زیور طبع آراسته نشده است.

این نسخه مشتمل بر یک مقدمه و چهل حدیث از رسول خدا (ص) در باب فضایل حضرت علی (ع) و معتقدات شیعه از قبیل: انتخاب امام علی (ع) از طرف خداوند به عنوان جانشین رسول الله (ص)، ازدواج ایشان با حضرت زهرا (س) به اذن خداوند، معجزات ایشان، رستگاری شیعیان در سایه شفاعتشان و... است.

در این نوشتار به این پرسش پاسخ داده خواهد شد که، طبق شواهد و متابعات^۱ فریقین، چه تعداد از روایات موجود در نسخه خطی «سَلَم درجَات الْجَنَّة» در باب رستگاری شیعیان امام علی (ع) از نظر متنی قابل قبول است؟

برای رسیدن به پاسخ سوال مطرح شده، لازم است وثاقت صدور احادیث از راه قرائن و نشانه‌ها بدست آید. حر عاملی در کتاب وسایل الشیعه به ذکر بیست و دو مورد از این قرائن پرداخته (حر عاملی، وسایل الشیعه، ۹۶/۲۰-۱۰۴)، و شیخ طوسی در کتاب عده الاصول نیز قرائنی ذکر کرده است، که پاره ای از آنها شامل: موافقت با ادله عقلیه، مطابقت با کتاب خدا، موافقت با سنت قطعیه و موافقت با آنچه فرقه امامیه بر آن اجماع نموده‌اند، می‌باشد (طوسی، عده الاصول، ۱/۱۴۶).

۱. حدیث شاهد: به حدیث مفردی که مفهوم آن به سند دیگر نقل شده، اطلاق می‌شود. حدیث متابع حدیثی است که راوی دیگر با راوی آن در نقل از شیخ یا کسی که ما فوق آن شیخ است موافقت داشته باشد. برخی در مقام فرق آن دو بیان داشته‌اند: درست است که در هر کدام از این دو شکلی از عزیز وجود دارد - یعنی در هر طبقه حداقل دو نفر آن را نقل کرده‌اند - ولی این بدین معنا نیست که آن دو یکی می‌باشند چون شاهد اعم از متابع است شاهد گاهی شامل لفظ و معنا گاهی فقط شامل معنا است در حالی که متابع تنها شامل لفظ می‌شود و هرگز به معنا مربوط نمی‌شود. و برخی دیگر گفته‌اند در حدیث شاهد موافقت در معنا معتبر است ولی در حدیث متابع موافقت در لفظ معتبر می‌باشد. (سیوطی، تدریب الراوی، ۲۸۳/۱؛ سخاوی، فتح المغیث، ۲۵۶/۱).

در این نوشتار صرفنظر از وضعیت سندی، که اعتبارسنجی آن مجال تحقیق دیگری را می‌طلبد، طبق سیره قدما، با توجه به قرائن و نشانه، به اعتبارسنجی متنی برخی از احادیث در باب رستگاری شیعیان به واسطه مودت امام علی(ع) پرداخته و بقیه احادیث هم مضمون آن به عنوان شواهد و متابعاتی که مؤید احادیث مورد نظر است، ذکر می‌گردد، تا بواسطه اثبات تواتر اجمالی^۱ اخذ معالم صورت گیرد، و با واکاوی صحت و سقم احادیث، پرده از تردیدها برداشته شود. روش این پژوهش در گردآوری داده‌ها: کتابخانه‌ای و در استناد به داده‌ها: اسنادی، و در تجزیه و تحلیل: شیوه تحلیل محتوای کیفی از نوع توصیفی تحلیلی است.

۲- رستگاری شیعیان

در نسخه خطی «سلم درجات الجنه»، هیجده حدیث در باب رستگاری شیعیان آمده است. که این تعداد از احادیث، تواتر اجمالی آنها را در این مفهوم می‌رساند. قبل از پرداختن به نمونه‌هایی از این روایات مناسب است تأمل در معنای رستگار و فائز صورت گیرد. واژه فوز با مشتقات آن، ۲۹ بار در قرآن آمده و نجات و رستگاری معنا شده که رسیدن به خیر و سلامتی در دنیا و نعمات در آخرت را به ارمغان می‌آورد. (راغب اصفهانی، ۶۴۷). آیات قرآن در موضوع فوز آینه تمام‌نمایی از نتایج مثبت اعمال صالح‌بندگان مؤمن و بازتاب درجات مختلف آنهاست. این مراتب از ورود و خلود در بهشت آغاز، و به رضایت و رضوان الهی منتهی می‌گردد. حضرت علی(ع) می‌فرماید: «بهای وجودی شما بهشت است، آن را به کمتر از بهشت نفروشید» (شریف رضی، حکمت ۴۵۶).

اسلام به عنوان کاملترین و جامع‌ترین دین الهی، در آیات متعدد قرآن، به موضوع رستگاری دنیوی و اخروی انسانها پرداخته؛ ولی از آنجا که حیات اخروی جاودانی و ابدی است، رستگاری واقعی در سعادت اخروی و رسیدن به بهشت جاودان است. با توجه به آیات، تنها کسانی به فیض عظیم رستگاری و فردوس برین نائل می‌گردند که مؤمن بوده و عمل

۱. تواتر اجمالی: عبارت است از علم به صحت یکی از چند حدیث که در یک موضوع وارد شده باشد. (شانه‌چی، ۱۴۵)

صالح انجام دهند، «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ... الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (المؤمنون، ۱۱-۱). از طرف دیگر در روایات آمده که مؤمنان این رستگاری را در معیت اهل بیت بدست خواهند آورد. امام علی (ع) می فرماید: «هر که در روز قیامت کامیاب شود بوسیله ما است.» (کلینی، ۲۱۷/۱). امام باقر (ع) فرمود: «هرکس خدا را به ما بخواند رستگار می گردد و هرکس خدا را به غیر ما بخواند نابود می گردد و نابود می گرداند.» (طوسی، امالی، ۱۷۲/۱). پس لازمه و ملاک رستگاری علاوه بر ایمان و عمل صالح در معیت و اطاعت اهل بیت (ع) است. در این رابطه در نسخه خطی احادیثی نقل شده، که در ذیل ذکر می گردد.

۲-۱. معیت با علی (ع) ملاک رستگاری

ملاک رستگاری مومنان علاوه بر اعتقاد راسخ به اصول دین و انجام عمل صالح، در شیعه و پیرو اهل بیت بودن و معیت با آنها است. ابن مشهدی در نسخه خطی حدیث سی و هشتم را از کتاب فردوس به نقل از ام سلمه آورده که در آن رسول الله (ص) فرمود: «عَلِيٌّ وَ شِيعَتُهُ هُمُ الْفَائِزُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ علی و شیعه او، همان رستگاران در قیامت هستند.» (ابن مشهدی، ح ۳۸؛ و نیز نک: دیلمی، ۸۸/۳). این حدیث دارای شواهد و متابعات به شرح زیر می باشد.

۲-۱-۱. شواهد و متابعات

حدیث سی و هشتم دارای شواهد و متابعاتی در نسخه خطی و در مصادر فریقین می باشد که عبارت است از:

۲-۱-۱-۱. شواهد و متابعات در نسخه خطی

ابن مشهدی در نسخه خطی احادیثی ذکر کرده که از جهت معنایی از شواهد و متابعات حدیث سی و هشتم است. این احادیث از قول رسول الله (ص) ذکر شده؛ که بدین شرح است:

۱- یا علی! تو و شیعه تو بدون حساب به بهشت وارد شوید (ابن مشهدی، ح ۳۲؛ و نیز نک: ابن مغزلی، ۳۵۲/۱).

۲- یا علی شیعه تو در بهشتند. و دوستان شیعه تو در بهشتند. و دشمن و غالی تو در آتش است (ابن مشهدی، ح ۲۷، و نیز نک: ابن مغزلی، ۳۱۸/۱).

۳- پیامبر علی را مخاطب قرار داده و فرمود: عقیق سرخ، اول سنگی است، که اقرار کرد برای خدا به وحدانیت، و برای من به نبوت، و برای تو به وصیت، و برای اولاد تو به امامت، و برای محبان تو به بهشت. و برای شیعه اولاد تو به فردوس. (ابن مشهدی، ح ۱۹؛ و نیز نک: ابن مغزلی، ۳۲۶/۱).

شواهد و متابعات حدیث سی و هشتم نسخه خطی، در مصادر فریقین به شرح زیر است:

۲-۱-۱- شواهد و متابعات در مصادر فریقین

حدیث سی و هشتم در مصادر مهم و مطرح قدمای فریقین با موافقت در لفظ نقل شده، که به ترتیب، تا زمان مؤلف شامل کتب زیر است:

- ۱- مناقب (کوفی، ۲/۲۸۷)؛ ۲- شرح الأخبار (ابن حیون، ۳/۴۵۴)؛
- ۳- عیون الأخبار (صدوق، عیون، ۲/۵۲)؛ ۴- کشف الغمة (اربلی، ۱/۵۳)؛ ۵- الصراط المستقیم (نباطی، ۱/۲۰۹)؛ ۶- بحار الأنوار (مجلسی، ۴۰/۷۶).
- مصادر اهل سنت: ۱- جزء ابن غطریف (ابن الغطریف، ۱/۸۱)؛ ۲- الفردوس (دیلمی، ۳/۸۸)؛ ۳- تاریخ دمشق (ابن عساکر، ۴۲/۳۳۳)؛ ۴- تذکرة الخواص (ابن جوزی، ۱/۳۴۴)؛ ۵- کفاية الطالب (گنجی، ۱/۳۱۴)؛ ۶- فضائل التقلین (الإیجی الشافعی، ۱/۳۴۴).

این حدیث با همین الفاظ و بصورت تک جمله‌ای در کتب فریقین از امام باقر (ع)، ابن عباس، أم سلمه، انس و جابر، از نبی اکرم (ص) نقل شده است. که مصادر آن در بالا آمده است. ولی همین جمله گاهی در خلال یک حدیث طولانی نقل شده که هر کدام از آنها شاهد و متابعی برای حدیث سی و هشتم نسخه خطی می‌باشد. مصادر شیعه که موافقت

مضمونی با حدیث دارند شامل: تفسیر الحبری (کوفی حبری، ۵۳۹/۱)، تفسیر فرات (کوفی، ۵۸۵/۱)، امالی صدوق (صدوق، امالی، ۱۵/۱)، امالی شیخ طوسی (طوسی، امالی، ۵۴۵/۱)، روضة الواعظین (فتال نیشابوری، ۲۹۶/۲ و ۱۲۰/۱)، فضایل (ابن شاذان قمی، ۱۳۶۳، ۱۲۰/۱)، الروضة (ابن شاذان قمی، ۷۵/۱ و ۱۲۰/۱)، احتجاج (احمد بن علی طبرسی، ۱۳۴/۱)، مشکاة الانوار (علی بن حسن طبرسی، ۸۰/۱)، بشارة المصطفی (طبری، ۱۶۲/۱ و ۱۸)، کشف الیقین (حلی، ۳۰۹/۱)، تفسیر برهان (بحرانی، ۴۹۲/۲)، بحار الانوار (مجلسی، ۳۳۰/۳؛ ۵۷۱/۳؛ ۷/۶۵؛ ۲۴۸/۳۹)، و... کتب اهل سنت شامل: شواهد التنزیل (حسکانی، ۴۶۷/۲)، تفسیر المنار (القلمونی الحسینی، ۴۴۱/۳۳).

۲-۱-۲. تحلیل متنی

آنچه از احادیث منقول استفاده می‌شود آن است که ملاک رستگاری، شیعه بودن است. شیعه در معنای اصطلاحی آن به پیروان حضرت علی (ع) و خاندان مطهر ایشان، و کسانی که معتقد به جانشینی بلافصل آن حضرت بعد از پیامبر اسلام (ص) هستند، گفته می‌شود. شیعه در معنای عام به تمامی فرق شیعه همچون اسماعیلیه، زیدیه، واقفیه و... نیز اطلاق می‌گردد. ولی طبق حدیث جابر که امامان دوازده نفر معرفی شده‌اند (کلینی، ۵۲۷/۱؛ صدوق، الفقیه، ۴۱/۱) مصداق رستگاری شیعیان برای کسانی است که شیعه اثنی‌عشر باشند، و منظور معنای عام آن نیست.

شیعیان را می‌توان در عمل و رفتار شناخت. در آیات گوناگون از خصلت‌های افراد رستگار سخن گفته شده، و ائمه معصومان (ع) در روایات بسیاری شیعه واقعی را معرفی فرموده‌اند؛ که طبق آیات و روایات خصلت مؤمنان و شیعیان برهم منطبق است: شیعیان از خدا و اولی‌الامر اطاعت کرده (آل عمران، ۳۱ و ۳۲ و ۱۳۲؛ النساء، ۵۹)، از گرایش به مذاهب باطل خودداری می‌کنند (کلینی، ۷۳/۲)، از خدا در نهان و آشکار ترسانند (همانجا)، دارای قلب مطمئن به ذکر الله هستند (الرعد، ۲۸؛ مجلسی، ۴۰۵/۳۵)؛ شادند در

شادی ائمه، و اندوهگینند در اندوه ائمه (سبزواری، ۵۰۸). محبت و تولا و تبرا از خصلت آنان است (الشوری، ۲۳؛ مجلسی، ۱۵۱/۵۱)، از غلو پرهیز می‌کنند (مجلسی، ۲۶۵/۲۵) با زبان و قلب همراه ائمه بوده و آثار آنها را پیروی می‌کنند و اعمال معصومان را انجام می‌دهند (حر عاملی، اثبات الهدی، ۱۹۶/۱۱)، به زیارت امامان و صالحان می‌روند (همان، ۳۳۲/۶)، در برابر امام تسلیم و مایه زینت و زیبایی ائمه هستند، نه باعث سرزنش و سرافکنندگی خاندان اهل بیت (همانجا، ۸۳/۱۸). با مردم به نیکی سخن می‌گویند و مراقب زبان خود هستند، و آن را از گفتار بیهوده و سخن زشت نگه می‌دارند (همانجا، ۵۳۵/۸). دارای فضایل و مکارم اخلاقی همچون صبر، صداقت، فهم، حلم و... هستند (مفید، ۱۹۲/۱). می‌دانند در نماز و حفظ اسرار و مواسات آزموده خواهند شد؛ پس در انجام آنها مواظبت دارند (مجلسی، ۲۲/۸۳). نماز شب می‌خوانند و تهجد دارند (حر عاملی، اثبات الهدی، ۲۷۴/۵). با مردم هم دردی کرده و خیررسان آنان هستند (مجلسی، ۲۰/۶۸)، در کارهای خیر پیشتاز بوده و معیارهای اساسی و اسلامی در رفتار اجتماعی را رعایت می‌کنند (کلینی، ۲۳۶/۲). از شهوات پرهیز کرده (همان، ۲۳۳/۲) و دارای ورع و اجتهاد هستند (مجلسی، ۴۹۳/۶۶) و... این گروه از شیعیان بدون حساب و کتاب وارد بهشت شده و از رستگاران هستند (سلیم بن قیس، ۶۰۵/۲).

مضامین حدیث منقول در نسخه خطی در کتب شیعه و اهل سنت با الفاظ متفاوت بیان شده. الفاظی مانند: «علی و شیعتہ هم الفائزون یوم القيامة»؛ «انت و شیعتک الفائزون یوم القيامة»؛ «أن هذا و شیعتہ هم الفائزون یوم القيامة»؛ «إن علیاً و شیعتہ هم الفائزون یوم القيامة» (ابن جوزی، ۳۴۴/۱).

ابن جوزی بعد از بیان حدیث مذکور، نقل می‌کند: «ما خود را با این جمله (هذا و شیعتہ هم الفائزون یوم القيامة) محدود کردیم به اینکه نسبت دادن این جمله از فضایل امیرالمؤمنین حضرت علی (ع)، همچون قطره است در برابر عظمت دریا، و موجی در میانه دریا و میوه در برابر درخت و یک از ده. اگر بعضی این روایات را تضعیف می‌کنند و آن را

وهن می‌شمارند، جواب ما به آنها این‌گونه است، که ما به سلسله سند آنها اعتماد کردیم که راویان آن ثقة هستند، و از ثقات نقل حدیث کردند، و طرق و روایات آنها متقن است و همین‌وجه برای اعتماد ما به حدیث کفایت می‌کند. مثلاً یکی از آن ثقات احمد بن حنبل می‌باشد، که در نزد جمهور در علم سنت و کتاب نمونه است، که دیگران در این باب از او تقلید می‌کنند» (همانجا).

این‌جوزی که از علمای اهل سنت در قرن ششم است، حق مطلب را ادا کرده و بر ما نیز از باب «الفضل ما شهدت به الاعداء» حجّت تمام می‌شود و دیگر در بیان اثبات این حدیث حرفی برای گفتن باقی نمی‌ماند. هر چند این حدیث خود دارای تواتر اجمالی بوده و با آیات قرآن و سنت نبوی موافقت مضمونی دارد و با ادله عقلیه معارضی نداشته و با آنچه فریقین بر آن اجماع نموده‌اند، منطبق است. همه این موارد قرائن و نشانه‌هایی بر صحت حدیث و ملاک اعتبار و قبول آن است.

۲-۲. عوامل رستگاری

پیامبر(ص) در احادیث بسیاری که هم مضمون حدیث ثقلین است عدم گمراهی را در بکارگیری کتاب خدا همراه با عترتش اعلام فرمود. (کلینی، ۴۱۴/۲؛ صدوق، الفقیه، ۶۰۹/۲؛ احمد بن حنبل، مسند، ۱۷۰/۱۷). برخی از مذاهب اسلامی، اهل بیت را به کناری نهاده و راه سعادت خود را تنها در کتاب خداوند جستجو می‌کنند، که در این صورت یقیناً رستگاری حاصل نخواهد شد. سه مورد از عوامل اصلی رسیدن به سعادت حقیقی علاوه بر تبعیت از کتاب خداوند، اطاعت، تمسک و محبت اهل بیت است. که در نسخه خطی در این باب احادیثی وارد شده، که به شرح زیر است.

۲-۲-۱. اطاعت از امام علی (ع)

یکی از عوامل رستگاری، اطاعت از حضرت علی(ع) است. این مشهدی در این باره حدیث بیست و پنجم را از مناقب خوارزمی به نقل از سلمان آورده که از رسول الله(ص)

شنید که می‌فرمود: همراه علی بن ابیطالب باشید، به درستی که او مانند من، اولی به تصرف در کارهای شماست. پس دوست دارید او را که او بزرگ شماست، تابع او شوید که عالم شماست، اکرام کنید او را که او کشاننده شما به سوی بهشت است. هر گاه شما را بخواند، او را تقویت و اجابت نمایید. و او را دوست بدارید، چنانچه مرا دوست می‌دارید. و اکرام کنید، چنانچه مرا اکرام می‌کنید. من به شما در باب علی چیزی نگفتم، مگر آن چیزی که خداوند بلند مرتبه مرا بدان امر کرده است. (ابن مشهدی، ح ۲۵؛ و نیز نک: خوارزمی، مناقب، ۳۱۷/۱) این حدیث دارای شواهد و متابعاتی می‌باشد که به شرح زیر است.

۲-۱-۱. شواهد و متابعات

حدیث بیست و پنجم دارای شواهد و متابعاتی در نسخه خطی و در مصادر فریقین می‌باشد که عبارت است از:

۲-۱-۱-۱. شواهد و متابعات در نسخه خطی

ابن مشهدی در نسخه خطی احادیثی ذکر کرده که از جهت معنایی از شواهد و متابعات حدیث بیست و پنجم است. این احادیث از قول رسول الله (ص) ذکر شده؛ که شامل:

- ۱- بدانید که در صورت اطاعت امام علی علیه السلام سعادت مند می‌شوید و در صورت مخالفت او بدبخت (ابن مشهدی، ح ۳، و نیز نک: تفسیر امام عسکری علیه السلام، ۱/۱۱۵).
- ۲- پس وحی کرد خدای تعالی به ملائکه خود... کسی که حق علی را بشناسد، پاکیزه است، و کسی که انکار حق او نماید، ملعون و خائب است. قسم خورده ام به عزت خود، که داخل بهشت کنم کسی را که اطاعت علی کند، اگر چه معصیت من از او صادر شده باشد. و قسم خورده ام به عزت خود، که داخل آتش کنم کسی را که مخالفت علی کند، و عاصی بر او شود، اگر چه اطاعت من کرده باشد (ابن مشهدی، ح ۲۹؛ و نیز نک: خوارزمی، مناقب، ۳۱۹/۱).

۳- علی بن ابی طالب حلقه معلقه به در بهشت است. کسی که به آن آویخته، داخل

بهشت می شود (ابن مشهدی، ح ۳۵؛ و نیز نک: خوارزمی، مناقب، ۱/۳۲۵).
شواهد و متابعات حدیث بیست و پنجم نسخه خطی، در مصادر فریقین به شرح زیر است.

۲-۱-۲-۲. شواهد و متابعات در مصادر فریقین

مصادر مهم و مطرح قدمای فریقین که حدیث بیست و پنجم را با موافقت در لفظ ذکر کردند، به ترتیب زمان، تا عصر مؤلف، شامل کتب زیر می‌باشد:
مصادر شیعه: ۱- مائة منقبة (ابن شاذان، ۱/۶۲)؛ ۲- کنزالفوائد (کراجکی، ۲/۵۶)؛
۳- تعریب کامل البهائی (محمدبن علی طبری، ۱/۳۰۵، ۲/۲۶۹)؛ ۴- تجرید الاعتقاد
(خواجه نصیرطوسی، ۱/۲۸۹)؛ ۶- غرر الأخبار (دیلمی، ۱/۲۲۰)؛ ۷- غایة المرام
(بیهقی، ۱/۳۷)؛ ۸- إحقاق الحق (شوشتری، ۱۵/۱۲۷)؛ ۹- الاربعین (قمی شیرازی،
۱/۸۰)؛ ۱۰- بحار الأنوار (مجلسی، ۲۷/۱۱۲؛ ۳۸/۱۵۲).

مصادر اهل سنت: مصادر مهم و مطرح قدمای اهل سنت به ترتیب زمانی که این حدیث
با همین الفاظ در آن ذکر شده، شامل: ۱- مناقب (خوارزمی، مناقب، ۱/۳۱۷)؛ ۲- مقتل
الحسین (ع) (خوارزمی، مقتل، ۱/۷۳)؛ ۳- فرائد السمطين (جوینی الحموینی، ۱/۷۸)

۲-۱-۲-۲. تحلیل متنی

یکی از عوامل رستگاری در آموزه های قرآنی، اطاعت خداوند و رسول گرامی (ص)
است (النساء، ۱۳؛ الاحزاب، ۷۱)، و اطاعت رسول همسنگ اطاعت اولی الامر می‌باشد
(النساء، ۵۹). طبق حدیث جابر واژه «اولوا الامر» بر امامان شیعه از فرزندان امام علی (ع) و
حضرت زهرا (س) دلالت دارد (کلینی، ۱/۵۲۷؛ صدوق، عیون، ۱/۴۱؛ بحرانی، ۲/۱۰۸).
پیامبر اکرم (ص) از همان آغاز رسالت خود با آیه انذار (الشعراء، ۲۱۴) تا اواخر عمر
با حدیث غدیر و بسیاری دیگر از احادیث هم مضمون آنها، اطاعت از امام علی (ع) را به
جهت هدایتگری ایشان، امری لازم الاجرا اعلام فرمودند. (کلینی، ۱/۲۹۴؛ ابن حنبل، مسند،

۷۷۹/۲) سفارش پیامبر (ص) درباره امام علی (ع) ریشه در امر الهی داشت، و هیچگاه پیامبر از جانب خود امری را به مردم ابلاغ نمی‌فرمود. از آنجایی که امر الهی به جهت سعادت و کمال انسان صادر می‌گردد، اطاعت از امام علی (ع) نیز ریشه در سعادت و فوز عظیم انسان خواهد داشت.

حدیث منقول در نسخه خطی، صرفنظر از اعتبار سنجی سندی، طبق سیره قدما به دلیل مطابقت با قرآن و سنت نبوی و ادله قطعی عقلی و اجماع علما و نداشتن معارض دارای اعتبار بوده است. بدان معنا که همراهی، تبعیت، اکرام، اجابت و اطاعت از امام علی (ع) به جهت رسیدن به رستگاری امری لازم و ضروری است.

۲-۲-۲. تمسک به امام علی (ع)

یکی دیگر از عوامل رستگاری، تمسک به حضرت علی (ع) است. ابن مشهدی در این باره در نسخه خطی حدیث چهاردهم را از کتاب حلیه الاولیاء به نقل از حسن بن علی (ع) آورده که در آن رسول الله (ص) به ایشان فرمودند: سید عرب را برای من بخوان، و مقصود او علی بود. عایشه گفت: مگر تو سید عرب نیستی؟ حضرت فرمود: که من سید ولد آدمم، و علی سید عرب است. چون علی آمد، به طلب جماعت انصار فرستاد. ایشان که آمدند، حضرت فرمود: که ای گروه انصار دلالت کنم شما را بر چیزی که اگر به آن چنگ زنید بعد از آن هرگز گمراه نگردید؟ گفتند: آری یا رسول الله. فرمود: آن علی است. پس دوست دارید او را [همانطور] که مرا دوست می‌دارید. و اکرام کنید به او [همانطور که] به من اکرام می‌کنید. به درستی که جبرئیل مرا به آنچه گفتم به شما از جانب خدا امر کرده است (ابن مشهدی، ح ۱۴؛ و نیز نک: اصبهانی، ۶۳/۱). این حدیث دارای شواهد و متابعاتی می‌باشد که در زیر می‌آید:

۲-۲-۲-۱. شواهد و متابعات

حدیث چهاردهم دارای شواهد و متابعاتی در نسخه خطی و در مصادر فریقین می‌باشد

که به شرح زیر است:

۲-۲-۱-۱. شواهد و متابعات در نسخه خطی

از شواهد و متابعات موجود در نسخه خطی در باب تمسک به امام علی (ع) با موافقت معنایی با حدیث چهاردهم، می توان به حدیث اول موجود در نسخه خطی اشاره کرد که ابن مشهدی به نقل از محمد بن علی بابویه از قول رسول الله (ص) ذکر کرده است که ایشان فرمودند: [ای مردم!] وقتی بر من وارد می شوید از آن دو ثقل و متاع و سبب نجات، که در میان شما گذاشته بودم سوال می کنم... یک سبب بزرگ، کتاب خداست، که یک طرف آن به دست خداست و یک طرف دیگر آن به دست شماست. پس به آن چنگ بزنید، و آن را تبدیل نکنید. و دیگری ذریه و اهل بیت من است. پس به درستی که خبر داده مرا لطیف خبیر، که این هر دو از هم جدا نمی شوند، تا آنکه در حوض بر من وارد شوند پس من گفتم: یا رسول الله چه کس است عتره و ذریه تو؟ پس آن حضرت فرمود: که اهل بیت من، از اولاد علی و فاطمه و نه کس از اولاد حسین علیه السلام، که ایشان ائمه ابرار و ذریه منند. و از گوشت و خون منند (ابن مشهدی، ح ۱؛ و نیز نک: خزاز قمی، ۹۱/۱).

شواهد و متابعات حدیث چهاردهم نسخه خطی، در مصادر فریقین به شرح زیر است.

۲-۲-۲-۱. شواهد و متابعات در مصادر فریقین

مصادر مهم و مطرح قدمای فریقین که حدیث چهاردهم نسخه خطی را با موافقت در لفظ نقل کرده اند، به ترتیب، تا زمان مؤلف به شرح زیر است:

مصادر شیعه: ۱- مناقب (کوفی، ۵۱۱/۲)؛ ۲- المناقب (ابن شهر آشوب، ۱۳/۳)؛ ۳- کشف الغمه (اربلی، ۱۱۱/۱)؛ ۴- بحار الانوار (مجلسی، ۸۲/۴۰، ۱۵۰/۳۸).

مصادر اهل سنت: ۱- المعجم الکبیر (طبرانی، ۸۸/۳)؛ ۲- حلیة الأولیاء (اصبهانی، ۶۳/۱)؛ ۳- شرح نهج البلاغه (ابن ابی الحدید، ۱۷۰/۹)؛ ۴- الریاض النضرة (طبری، ۱۳۷/۳)؛ ۵- جامع المسانید والسنن (ابن کثیر، ۴۷۹/۲)؛ ۶- مجمع الزوائد (هیثمی، ۱۳۲/۹)؛ ۷- جامع الأحادیث (سیوطی، جامع الاحادیث، ۱۰۲/۲۳)؛ ۸- کنز العمال (متقی

هندی، (۶۱۹/۱۱)؛ ۹- سمط النجوم (العصامی المکی، ۴۰/۳)

از شواهد و متابعات در مصادر فریقین که از لحاظ مضمونی با حدیث چهاردهم قرابت دارد، می توان حدیث تقلین را ذکر کرد، که موید حدیث چهاردهم می باشد. حدیث تقلین در حد تواتر و از طرق متعدد نقل شده و از اعتبار کافی برخوردار است. (کلینی، ۲۹۴/۱؛ خزاز قمی، ۹۰۹۴/۱؛ طوسی، امالی، ۱/۲۵۵ و ۵۴۷؛ ابن حنبل، فضایل الصحابه، ۷۷۹/۲؛ مسلم، ۱۸۷۳/۴؛ ترمذی، ۱۳۳/۹).

۲-۲-۲-۲. تحلیل متنی

اهل بیت (ع) پیشوایان راستین دین خدا و واسطه فیض و رحمت خداوند متعال هستند. در مورد شأن و منزلت والای ایشان در کتب روایی شیعه و اهل سنت روایات زیادی از رسول خدا (ص) رسیده است که مهم ترین آنها، که به تواتر رسیده و در صحت آن شکی نیست، حدیث تقلین است، که پیامبر خدا (ص) همه اهل بیت خویش را هم سنگ قرآن برمی شمارند، حدیث چهاردهم نسخه خطی که در معنا با حدیث تقلین دارای قرابت است با لفظی دیگر، عدم گمراهی را در تمسک به امام علی (ع) نقل کرده است. قدر مشترک این دو حدیث آن می شود که یکی از مصادیق اصلی عترت امام علی (ع) است که پیروی از او مایه رستگاری می باشد. در کتب برخی از علمای اهل سنت به جای کلمه «عترت»، «سنت» آمده است. ولی تمام شیعیان و اکثر علمای اهل سنت بر کلمه «عترت» اتفاق نظر دارند. مثلاً مسلم و ترمذی که از مؤلفان صحاح و سنن هستند و کتبشان از اعتبار کافی برخوردار است، هر دو بر لفظ «عترت» تأکید می کنند و سند حدیثشان در کمال اتقان است. (القشیری مسلم، ۱۸۷۳/۴؛ ترمذی، ۱۳۳/۹) همچنین ابولحیه یکی از اندیشمندان معاصر الجزایری که به رفتارهای وهابیت انتقاد شدیدی دارد، در کتاب خود این حدیث را با لفظ «عترت» آورده و بر این تیمیه و پیروان او هجمه وارد کرده است (ابولحیه، ۵۳/۱). ولی بر فرض این که به جای «عترت»، کلمه «سنت» درست باشد، باز تفاوتی ندارد؛ چون طبق روایات مطرح شده در

بالا قبول ولایت و امامت امام علی علیه السلام از مسلمات و سنت قطعیه نبوی می‌باشد، و تمسک به آن رستگاری ابدی را به همراه دارد. عدم گمراهی با تمسک به امام علی (ع) در سایه مودت و پیروی ایشان صورت خواهد گرفت. آن هم نه مؤدّت از نوع معمول، بلکه مودّتی همچون مودت رسول اکرم (ص) که خداوند بدان امر فرموده است. خداوند انسان را به کاری امر نمی‌کند مگر آنکه سعادت و رستگاری در آن لحاظ شده باشد. از آنجایی که این حدیث با حدیث ثقلین مقاربت دارد و به حد تواتر رسیده، و همچنین به دلیل موافقت مضمونی با کتاب خدا، سنت نبوی و اجماع علما دارای وثاقت صدوری و از اعتبار برخوردار است.

۲-۲-۳. مودت امام علی (ع)

سومین عامل رستگاری، مودت و محبت نسبت به حضرت علی (ع) است. ابن مشهدی در این باره در نسخه خطی حدیث یازدهم را از کتاب فردوس به نقل از ابن عباس آورده که در آن رسول الله (ص) فرمودند: که من میزان علم، و علی دو کفه آن است. حسن و حسین رشته‌های آن و فاطمه و امامان از ذریه من، عمود آنند. در آن اعمال دوستان ما و دشمنان ما را وزن می‌کنند. پس آن کسی که موازین او به حبّ علی بن ابی طالب سنگین باشد، در عیش بسیار خوبی است. و کسی که موازین او بخاطر انکار ولایت امام علی سبک باشد، جایگاهش جهنم خواهد بود. (ابن مشهدی، ح ۱۱؛ و نیز نک: دیلمی، ۱/۷۷). این حدیث دارای شواهد و متابعاتی است که زیر می‌آید.

۲-۲-۳-۱. شواهد و متابعات

حدیث یازدهم دارای شواهد و متابعاتی در نسخه خطی و در مصادر فریقین می‌باشد که به شرح زیر است.

۲-۲-۳-۱-۱. شواهد و متابعات در نسخه خطی

ابن مشهدی در نسخه خطی احادیثی ذکر کرده که از جهت معنایی از شواهد و متابعات

حدیث یازدهم است. این احادیث از قول رسول الله (ص) ذکر شده؛ که شامل: ۱- خدای تعالی ایمان هیچ بنده را نمی‌پذیرد، مگر به دوستی امام علی (ع) و تبری جستن از دشمنان او (ابن مشهدی، ح ۸؛ و نیز نک: مناقب خوارزمی، مناقب، ۳۲). ۲- رسول خدا (ص) به خیمه‌ای که علی، فاطمه، حسن و حسین (ع) بودند اشاره کرده و فرمودند: دوست نمی‌دارد ایشان را، مگر نیکبخت (ابن مشهدی، ح ۲۰؛ و نیز نک: مناقب خوارزمی، مناقب، ۱/۲۹۷). ۳- هر کس علی (ع) را دوست بدارد مرا دوست داشته، و هر کس او را دشمن بدارد مرا دشمن داشته است (ابن مشهدی، ح ۲۱؛ و نیز نک: خوارزمی، مناقب، ۱/۳۰۵). شواهد و متابعات حدیث یازدهم نسخه خطی، در مصادر فریقین به شرح زیر است.

۲-۲-۳-۱. شواهد و متابعات در مصادر فریقین

مصادر مهم و مطرح قدمای فریقین که حدیث یازدهم را با موافقت در لفظ ذکر کردند، به ترتیب زمان، تا عصر مؤلف، شامل کتب زیر می‌باشد:

مصادر شیعه: ۱- جامع الأخبار (شعیری، ۱/۱۸۰)؛ ۲- الروضة (شاذان بن جبرئیل قمی، ۱/۱۸۰، ۱۵۵)؛ ۳- تأویل الآیات (استرآبادی، ۱۱۲)؛ ۴- احقاق الحق (شوشتری، ۹/۲۰۷)؛ ۵- إثبات الهداة (حرعاملی، ۲/۳۱۴)؛ ۶- بحارالانوار (مجلسی، ۲۳/۱۰۶، ۱۳۹، ۱۴۴)؛ ۷- کنز الدقایق (ابن مشهدی، ۳/۴۲).

مصادر اهل سنت: ۱- الفردوس (دیلمی، ۱/۷۷)؛ ۲- مَقْتَلُ الْحُسَيْنِ (ع) (خوارزمی، مقتل، ۱/۱۶۰)؛ ۲- مقاصد الحسنه (سخاوی، مقاصد، ۱/۱۷۰)؛ ۴- زیادات علی الموضوعات (سیوطی، زیادات، ۱/۲۵۱)؛ ۵- تنزیه الشریعة (کنانی، ۱/۳۹۵)؛ ۶- اتحاف السائل (مناوی، ۷۵)؛ ۷- لمعات التنقیح (دهلوی، ۹/۶۵۹).

۲-۲-۳-۲. تحلیل متنی

محبت به اهل بیت (ع) در کنار اطاعت و تمسک به حضرت علی (ع) یکی دیگر از عوامل رستگاری شیعیان است. در قیامت ائمه معصومین: نقش مستقیمی در سنجش

اعمال دوستان و دشمنان خود دارند؛ زیرا میزان به دست آنهاست. اگر شیعیان و محبان اهل بیت (ع) مزین به عمل صالح باشند، ولی پرونده آنها مخدوش به برخی از مظالم باشد، به اذن خداوند شفاعت امامان (ع) شامل حال آنها خواهد شد. (الفاطر، ۳۲)

این حدیث به نقل از رسول الله (ص) بگونه‌ای تفسیر آیه ۶ تا ۹ سوره قارعه می‌باشد که آن کسی که اعمالش بواسطه حب علی بن ابی طالب (ع) سنگین باشد در عیش و رستگاری است. و آن کسی که اعمالش بواسطه دشمنی و انکار ولایت ایشان سبک می‌باشد، جایگاه او در جهنم است.

دریافت پاداش و مجازات، میزان و وسیله سنجش می‌خواهد، میزان هر چیز بر حسب خود آن چیز است، پس میزان مردم در روز قیامت آن چیزی است که قدر هر انسانی و قیمت او را بر حسب عقیده، اخلاق و کردارش مشخص و معین نماید؛ تا مردم طبق آن معیار مورد پاداش و جزای الهی قرار گیرند (حسینی طهرانی، ۱۲۸/۸)، منظور از میزان در «المَوَازِينِ الْقِسْطُ» (الانبیاء، ۴۷)، انبیا و اوصیای انبیا (کلینی، ۴۱۹/۱) و در «المیزان ليقوم الناس بالقسط»: امام (ع) (فیض کاشانی، ۱۳۹/۵) و در «وضع المیزان» امیرالمؤمنین (ع) (همانجا، ۱۰۸/۵) است و در زیارت حضرت امیرالمؤمنین می‌خوانیم که: «السلام علی... میزان الاعمال».

«الْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ» (الاعراف، ۸) بدان معناست که وزن همان حق است. و حق در آیه «هَذَا كِتَابُنَا يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ» (الجاثیه، ۲۹) منظور از کتاب ما که گویاست و به حق سخن می‌گوید، همان ائمه معصومین (ع) هستند (استرآبادی، ۵۵۹/۱؛ بحرانی، ۳۱/۵؛ مجلسی، ۱۹۷/۲۳) یعنی امامان (ع) هستند که مقدار حق موجود در عمل را تعیین می‌کنند (نک: طباطبایی، ۱۴/۸). طبق آنچه در کتب فریقین در حدیث غدیر با تعبیرهای گوناگون و با سندهای معتبر به تواتر دیده می‌شود این است که رسول الله (ص) فرمودند: علی با حق و حق با علی است. یعنی: حضرت علی (ع) ملاکی مشخص برای ارائه الگوی حق است. و خود حق در روز قیامت یک موجود مجسمی است، که اعمال بندگان بر این حق

مجسم، عرضه می‌شود و به همان مقداری که مشابهت با آن حق دارد پاداش داده می‌شود. حضرت علی (ع) حق مجسم است هر کس در اعمال و رفتارش مشابهت با او داشته باشد مصداق «تُقَلَّتْ موازینُه» است و عملش رجحان دارد، و کسی که اعمالش مشابهت با او نداشته باشد مصداق «خَفَّتْ موازینُه» خواهد بود (سبحانی، ۸/۲۵۰-۲۵۷)، اینگونه افراد عملشان حبط و باطل، و مورد قبول نیست؛ چون در جوهر عملشان حق و حقیقتی وجود ندارد، که دارای وزن و قابل سنجش با معیارهای حق باشد، در نتیجه برای آنها موازینی بر پا نمی‌شود که اعمالشان با آن سنجیده شود. همانطور که در قرآن آمده: «أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَلُهُمْ» (الکهف، ۱۰۵). امام زین‌العابدین (ع) فرمود: بندگان خدا! بدانید که برای مشرکان ترازویی برپا نشود و کارنامه‌ای گشوده نگردد، بلکه نامه اعمال در حقیقت برای اهل اسلام باز می‌شود (ری شهری، ۴/۳۵۲۱). نتیجه آنکه مراد از میزان اعمال در روز قیامت، یک الگوی کامل بندگی است، که در امت‌های گذشته، پیامبر و وصی آنها، مصداق میزان بودند. و در امت آخر الزمان وجود مقدس رسول اکرم (ص) و حضرت صدیقه کبری (س) و اوصیای دوازده‌گانه آنها میزان هستند.

حدیث منقول در نسخه عینیت و حقیقت حق و عدل بودن پیامبر (ص) و همه ائمه معصومین (ع) را بیان می‌کند، در این حدیث، پیامبر اکرم (ص) هر کدام از ائمه معصومین را قسمتی از ترازوی اعمال و میزان حق می‌داند: «أَنَا مِيزَانُ الْعِلْمِ»، «عَلِيٌّ كَفَّاتُهُ»، «الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ خِيوطُهُ» و «فَاطِمَةُ وَالْأَئِمَّةُ مِنْ ذُرِّيَّتِي عَمُودُهُ» و این بدان معنی است که همه ائمه معصومین (ع) حق مجسم هستند و در سنجش اعمال انسان دخیل بوده و نمونه‌ای از معیار حق هستند.

در کتب اهل سنت همین حدیث را درباره خلفای سه گانه و معاویه آوردند (دیلمی، ۷۷/۱؛ سیوطی، ۲۵۱/۱؛ سخاوی، مقاصد، ۱۶۹). ولی به دلیل کثرت نقل این حدیث درباره امام علی (ع)، تواتر معنوی و صحت آن ثابت می‌شود. سخاوی، مناوی و ابن حجر هیثمی، حدیث مذکور در نسخه خطی را حسن خواندند. (سخاوی، مقاصد، ۱۶۹) حاکم آن را صحیح، ابن دقیق آن را باطل، علایی آن را وضعی (المناوی القاهری، ۷۵)؛ و دهلوی آن

را ضعیف می‌داند (دهلوی، ۶۵۹/۹). و برخی از علمای معاصر اهل سنت بدون هیچ دلیل قانع‌کننده‌ای شیعیان را کذاب و ضاع اینگونه احادیث خواندند (الوسی، ۲۴۶؛ شربینی، ۱۴۲۲، ۸۸؛ مصطفی سباعی، ۸۰/۱؛ القطان، ۲۸۹)

طبق شواهد و متابعات مذکور در مصادر فریقین، این حدیث از طریق امام صادق(ع)، ابن عباس، زبیر بن عوام و انس بن مالک نقل شده، و همه علمای شیعه نسبت به صحت این حدیث اتفاق نظر دارند. ولی در بین علمای اهل سنت در صحت این حدیث اختلاف نظر می‌باشد. پر واضح است که اتحاد علمای شیعه بر اختلاف علمای اهل سنت ارجحیت دارد، و نمی‌توان بواسطه نظرات چند تن از علمای اهل سنت، حدیث را از اعتبار ساقط کرد؛ بلکه باید با اعتبار سنجی حدیث صحت و سقم آن را مشخص کرد تا تردیدها زدوده شود. نتیجه واکاوی و اعتبار سنجی این حدیث آن شد که موافقت مضمونی این حدیث با کتاب خدا، سنت نبوی، ادله عقلی و اجماع علمای امامیه و اکثریت علمای اهل سنت و نداشتن معارض منجر به وثاقت صدوری و اعتبار حدیث شد، و علم حاصل گردید که نجات از گمراهی رهین دوستی اهل بیت است.

۲-۳. آثار رستگاری

معیت، اطاعت، تمسک و محبت امام علی(ع) شیعیان را به رستگاری واقعی رسانده، تا در جوار رحمت حق در میان نعمات جاودان در کنار دوستان شایسته و پاک و در کمال عزت و سربلندی در فردوس برین بسر برند. و مغرضان در سایه سنگین عداوت نسبت به امام علی(ع) و عدم اطاعت و قبول ولایتشان، به ضلالت در دنیا و خسران ابدی در آخرت کشیده می‌شوند. در این باره احادیث مذکور در نسخه خطی به شرح زیر است.

۲-۳-۱. ویل برای دشمنان امام علی(ع) و رضوان برای محبان ایشان

ابن مشهدی در نسخه خطی از کتاب مناقب ابن مغزلی حدیث دوازدهم و مناقب خوارزمی حدیث سی و ششم را به نقل از ابن عباس آورده که در آن رسول الله(ص)

فرمودند: که تو سیدی در دنیا و سیدی در آخرت. کسی که تو را دوست دارد، مرا دوست داشته، و دوست من دوست خداست. و دشمن تو، دشمن من است، و دشمن من دشمن خداست. ویل برای کسی است که تو را بعد از من دشمن دارد. (ابن مشهدی، ح ۱۲ و ح ۳۶؛ و نیز نک: ابن مغزلی، ۱/۱۶۰؛ خوارزمی، مناقب، ۱/۳۲۸). این حدیث دارای شواهد و متابعاتی است که در زیر ذکر می‌گردد.

۲-۳-۱-۱. شواهد و متابعات

حدیث بالا دارای شواهد و متابعاتی در نسخه خطی و در مصادر فریقین می‌باشد که به شرح زیر است.

۲-۳-۱-۱-۱. شواهد و متابعات در نسخه خطی

ابن مشهدی در نسخه خطی احادیثی ذکر کرده که از جهت معنایی از شواهد و متابعات حدیث دوازدهم و سی و ششم است. این احادیث از قول رسول‌الله (ص) ذکر شده؛ که بدین شرح است: ۱- حدیث دوم نسخه خطی حدیثی طولانی است که در آن حدیث بعد از بیان معجزات امام علی (ع)، در روز قیامت منادی بارها صدا می‌زند «أَيْنَ الْبَقِيَّةِ مِنْ مُحَبِّبِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (ع)!» و هر بار تعدادی از محبان اهل بیت (ع) در سطوح مختلف عبادی، به اذن خدا و در سایه شفاعت امام علی (ع) وارد بهشت می‌شوند. (نک: ابن مشهدی، ح ۲؛ و نیز نک: إمام العسکری ۷، ۱/۱۰۸). ۲- ... چون قیامت به اهلش قرار گیرد، ملائکه با محبسی از محبان ما ملاقات نکنند؛ مگر آنکه به او نوشته دهند، که در آن برائت از آتش است (ابن مشهدی، ح ۷؛ و نیز نک: راوندی، ۲/۵۳۶). ۳- ... عقیق سرخ، اول سنگی است، که اقرار کرد به وحدانیت خدا و برای من به نبوت، و برای تو به وصیت، و برای اولاد تو به امامت، برای محبان تو به بهشت و برای اولاد شیعه تو به فردوس (ابن مشهدی، ح ۱۹؛ و نیز نک: خوارزمی، مناقب، ۱/۳۲۷).

۴- کسی که مصافحه کند با دوستدار علی، خدا جمیع گناهان او را می‌آمرزد، و او را

بی حساب داخل بهشت می‌کند (ابن مشهدی، ح ۲۶؛ و نیز نک: خوارزمی، مناقب، ۳۱۷/۱).
 ۵- یا علی شیعه تو در بهشتند. و دوستانان شیعه تو در بهشتند. و دشمن و غالی تو در آتش است (ابن مشهدی، ح ۲۷؛ و نیز نک: ابن مغزلی، ۳۱۸/۱). ۶- پس وحی کرد خدای تعالی به ملائکه خود... کسی که حق علی را بشناسد، پاکیزه است، و کسی که انکار حق او نماید، ملعون و خایب است. قسم خورده‌ام به عزت خود، که داخل بهشت کنم کسی را که اطاعت علی کند، اگر چه معصیت من از او صادر شده باشد. و قسم خورده‌ام به عزت خود، که داخل آتش کنم کسی را که مخالفت علی کند، و عاصی بر او شود، اگر چه اطاعت من کرده باشد (ابن مشهدی، ح ۲۹؛ و نیز نک: ابن مغزلی، ۳۱۹/۱). ۷- یا علی! تو و شیعه تو بدون حساب به بهشت وارد شوید (ابن مشهدی، ح ۳۲؛ و نیز نک: ابن مغزلی، ۳۵۲/۱).
 ۸- علی بن ابی طالب حلقه آویخته‌ای به در بهشت است. کسی که به آن آویخته، داخل بهشت می‌شود (ابن مشهدی، ح ۳۵؛ و نیز نک: خوارزمی، مناقب، ۳۲۵/۱). شواهد و متابعات حدیث دوازدهم و سی و ششم نسخه خطی، در مصادر فریقین به شرح زیر است.

۲-۱-۳-۲. شواهد و متابعات در مصادر فریقین

مصادر مهم و مطرح قدمای فریقین که حدیث دوازدهم و سی و ششم را با موافقت در لفظ ذکر کرده‌اند، به ترتیب زمانی، تا زمان مؤلف شامل کتب زیر می‌باشد:

مصادر شیعه: ۱- المسترشد (محمد بن جریر طبری، ۲۸۶)، ۲- شرح الأخبار (ابن حیون، ۱۵۴/۱؛ ۳۸۰/۲)؛ ۳- أمالی (طوسی، امالی، ۳۰۹/۱)؛ ۴- بشارة المصطفی (محمد بن علی طبری، ۱۶۰/۱ و ۲۰۸)؛ ۵- مناقب (ابن شهر آشوب، ۱۳/۳)؛ ۶- کشف الغمة (اربلی، ۹۴/۱)؛ ۷- عمدة عیون (ابن بطریق، ۲۶۳/۱)؛ ۸- کشف الیقین (علامه حلی، ۳۰۲/۱)؛ ۹- غرر الأخبار (دیلمی، ۲۲۴/۱)؛ ۱۰- بحار الانوار (مجلسی، ۲۵۰/۳۹).

مصادر اهل سنت: در این مصادر این حدیث توسط برخی به جهت تأیید و توسط برخی به جهت تکذیب نقل شده است: ۱- فضائل الصحابة (ابن حنبل، فضایل الصحابه، ۶۴۲/۲)؛ ۲- المستدرک (نیشابوری، ۱۳۸/۳)؛ ۳- شرح أصول اللکانی، (۱۴۶۱/۸)؛ ۴-

فردوس (دیلمی، ۳۲۴/۵)؛ ۵- تاریخ بغداد (بغدادی، ۲۶۱/۴)؛ ۶- مناقب (ابن المغازلی، ۴۴۷)؛ ۷- ذخیره الحفاظ (مقدسی شیبانی، ۷۸۱/۲)؛ ۸- تاریخ دمشق (ابن عساکر، ۲۹۱/۴۲)؛ ۹- سیر السلف الصالحین (الأصبهانی، ۱۹۴)؛ ۱۰- مناقب (خوارزمی، مناقب، ۳۲۸/۱۴)؛ ۱۱- الرياض النضرة (محب الدین طبری، ۱۲۲/۳)؛ ۱۲- العلل المتناهیه (ابن جوزی، ۲۱۸/۱)؛ ۱۳- تاریخ اسلام (ذهبی، ۴۰/۲۰).

در مصادر اهل سنت مضمون این حدیث نیز نقل شده که از شواهد و متابعات حدیث دوازدهم و سی و ششم است. به عنوان مثال: طبرانی در المعجم الکبیر این حدیث را با دو طریق آن از ام سلمه (طبرانی، ۳۸۰/۲۳)؛ و یک طریق از ابی رافع (همان، ۳۱۹/۱) و یک طریق از ابن عمر (همان، ۴۲۳/۱۲) نقل کرده است (همان، ۲۳۹/۶). ابن هیثم در مجمع الزوائد احادیث هم مضمون با حدیث مذکور و با شرحی بر سلسله سند آن ذکر کرده است. (هیثمی، ۱۳۰/۹-۱۳۳)

۲-۳-۱-۲. تحلیل متنی

عداوت امام علی(ع) مانند عداوت با خدا و رسولش است و کسی که با خدا به عداوت بپردازد راه کفر را پیش گرفته و کافر جایگاهی جز آتش جهنم ندارد؛ به همین خاطر است که ویل برای کسانی است که با امام علی(ع) به دشمنی پرداختند و آنان در حالتی محشور می شوند که در گردنشان طوقی از آتش است.

شیعیان واقعی بی حساب داخل بهشت می شوند و در روز قیامت منادی بارها صدا می زند: «أَيْنَ الْبَقِيَّةِ مِنْ مُحِبِّي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (ع)؟! تا هر بار تعدادی از محبان اهل بیت(ع) در سطوح مختلف عبادی، به اذن خدا و در سایه شفاعت امام علی(ع) وارد بهشت شوند. و به او نوشته دهند، که در آن برائت از آتش است.

ابن هیثم در مجمع الزوائد احادیث زیادی که هم مضمون با حدیث دوازدهم و سی و ششم است، ذکر کرده که حدیث منقول از ام سلمه را حسن (هیثمی، ۱۳۲/۹). و همه

راویان سند منقول از ابن عباس را ثقه دانسته، مگر معمر را؛ زیرا برادرزاده او رافضی بوده است؛ به همین علت به ضعف سند حکم داده است (همانجا، ۱۳۳/۹)؛ و همه رجال سند منقول از احمد بن حنبل را از ثقات دانسته (همانجا، ۱۲۹/۹)؛ و حدیث هم مضمون دیگری از ابی عبدالله الجدلی از ام سلمه نقل کرده و در شرح آن نوشته: ابی عبدالله الجدلی را از رجال احمد نمی‌داند ولی او را مانند رجال احمد ثقه می‌داند. (همانجا، ۱۳۰/۹). او همین حدیث را به نقل از طبرانی از ابی رافع در کتاب خود آورده و دو تن از راویان آن را ضعیف دانسته (همانجا، ۱۳۱/۹) و به دنبال آن پنج حدیث دیگر در همین مضمون از سلمان، ابن عباس و عمران بن حصین نقل کرده و شروحنی درباره راویان سند آن نگاشته است (همانجا، ۱۳۳/۹). محمد ناصر البانی که یکی از علمای معاصر اهل سنت و پیرو تفکرات ابن تیمیه است؛ با وجود این که بسیاری از احادیث در باب مناقب اهل بیت را رد کرده؛ این حدیث را در کتاب «سلسلة الأحادیث الصحیحة» جای داده و آن را به نقل از طبرانی حسن دانسته است (البانی، ۲۸۷/۳). و محمد محمدی ری شهری یکی از علمای معاصر شیعه تعداد زیادی از احادیث هم مضمون با حدیث را به عنوان شاهد و تابع ذکر کرده است (مراجعه شود به: ری شهری، ۱۳/۵۲۳-۵۲۵).

مضمون این حدیث از ابن عباس، ام سلمه، ابی رافع و ابن عمر نقل شده که نشانه وجود تواتر معنوی مضمون حدیث با طرق مختلف است. ابن تیمیه در «مجموع فتاوی» می‌نویسد: «زیادی و تعدد راه‌های نقل حدیث، باعث تقویت برخی بر برخی دیگر می‌شود که خود زمینه علم به آن را فراهم می‌کند؛ اگر چه راویان آن فاسق و فاجر باشند؛ حال چگونه خواهد بود حال حدیثی که تمام راویان آن افراد عادل باشند که خطا و اشتباه هم در نقلشان فراوان باشد» (ابن تیمیه، ۲۶/۱۸). با این وجود علمایی همچون ابن جوزی (جوزی، ۲۱۸/۱)؛ ابن تیمیه (عقیلی، ۳۸/۴-۴۲)؛ و ذهبی (ذهبی، ۴۰/۲۰) برای این حدیث جایگاهی قائل نیستند؛ ولی ما به دلایل زیر این حدیث را معتبر می‌دانیم:

۱- موافقت مضمونی با نص قرآن (الشوری، ۲۳)، ۲- موافقت مضمونی با سنت نبوی،

۳- اجماع علمای شیعه و اکثریت علمای اهل سنت در قبول صحت آن، ۴- وجود تواتر اجمالی طبق شواهد و متابعات فریقین، ۵- استفاضه حدیث (ذکر حدیث با طرق مختلف).

۳- نتایج مقاله

صرفنظر از وضعیت سندی احادیث نسخه خطی «سلم درجات الجنه»، طبق سیره قدما پس از واکاوی شواهد و متابعات فریقین و اعتبارسنجی متنی، نتایج زیر حاصل شد.

۱- به دلیل شواهد و متابعاتی که ابن مشهدی در نسخه خود ذکر کرده، و احادیثی که فریقین در مصادر خود آوردند، تواتر اجمالی احادیث محرز گردید.

۲- مضمون همه احادیث مطابق با کتاب خدا و موافق با سنت نبوی، ادله عقلی و اجماع اکثریت علما، بوده، و دارای وثاقت صدوری است.

۳- علمای شیعه در قبول اینگونه احادیث اتفاق نظر داشته ولی نظر علمای اهل سنت در قبول صحت اینگونه احادیث متفاوت است. یقیناً اتفاق نظر علمای شیعه بر اختلاف نظر علمای اهل سنت رجحان دارد و نمی توان بواسطه نظر برخی از علمای اهل سنت، احادیث را از اعتبار ساقط کرد.

۴- با اثبات صحت مضمونی احادیث، علم حاصل گردید که مودت اهل بیت : امر خداوند و مورد تأکید پیامبر اکرم (ص) است. پس لازم و واجب است که مسلمانان به جهت نائل آمدن به رستگاری ابدی، اطاعت و مودت اهل بیت (ع) را سرلوحه زندگی خود قرار داده و به ایشان متمسک شوند تا هرگز گمراه نگردند؛ زیرا سعادت انسان در گرو میزانی است که در دست آنهاست و اعمال انسان مبتنی بر میزان محبت و قبول ولایتشان سنجیده می شود. در نهایت آنها هستند که با شفاعتشان به اذن خداوند پرونده مخدوش شیعیان را سامان داده و آنها را به سمت رضوان الهی هدایت می کنند.

کتابشناسی

۱. قرآن کریم
۲. ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبه الله، شرح نهج البلاغة، محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: مكتبة آية الله العظمى مرعشى نجفی، ۱۴۰۴.
۳. ابن جوزی، عبد الرحمن، العلل المتناهية في الأحاديث الواهية، باكستان: إرشاد الحق، چاپ دوم، ۱۴۰۱.
۴. ابن جوزی، يوسف بن قزاوغلی، تذكرة الخواص من الأمة بذكر خصائص الأئمة، حسين تقی زاده، قم: المجمع العالمي لاهل البيت (ع)، ۱۴۲۶.
۵. ابن مغزلی، ابوالحسن علی بن محمد، مناقب امیرالمؤمنین، عبدالرحمن وادعی، صنعاء: انتشارات دارالآثار، چاپ اول، ۱۴۲۴ق.
۶. ابن بطریق، یحیی بن حسن، عمدة عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار، قم: جماعة المدرسين مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۰۷ق.
۷. ابن تیمیه حرانی، أحمد عبد الحلیم، مجموع الفتاوى، عبد الرحمن عاصمی، مدینه: مجمع الملك فهد، ۱۴۱۶.
۸. ابن حنبل، أحمد مسند، عادل شعيب الأرناؤوط و دیگران، مؤسسة الرسالة، چاپ اول، ۱۴۲۱.
۹. ابن شاذان قمی، محمد بن احمد، مائه المنقبه، به تحقیق مدرسه الإمام المهدي (ع) به اشراف محمد باقر ابطحي، طبع مطبعة الأمير، چاپ اول، ۱۴۰۷ق.
۱۰. ابن شاذان قمی، أبو الفضل شاذان بن جبرئیل، الروضة فی فضائل أميرالمؤمنین، علی شکرچی، قم: مكتبة الأمين، بی تا.
۱۱. همو، الفضائل، قم: رضی، چاپ دوم، ۱۳۶۳ ش.
۱۲. ابن شهر آشوب، ابوجعفر محمد بن علی، المناقب، مؤسسة انتشارات علامه، بی تا.
۱۳. ابن عساکر، ابوالقاسم علی بن الحسن، تاریخ دمشق، عمرو بن غرامة عمروی، دار الفكر، ۱۴۱۵ق - ۱۹۹۵م.
۱۴. ابن کثیر، إسماعیل بن عمر، جامع المسانيد والسّنن الهادي لأقوم السنن، عبدالملك دهيش، بيروت: دارخضر، چاپ دوم، ۱۴۱۹.
۱۵. ابن حیون، نعمان بن محمد، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار، محمد حسینی جلالی، قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية مؤسسة النشر الإسلامی، ۱۴۰۹ق.
۱۶. ابولحیه، نور الدین، رسول الله والقلوب المريضة، دار الأنوار، چاپ دوم، ۱۴۳۷.
۱۷. اربلی، علی بن عیسی، كشف الغمة فی معرفة الأئمة، هاشم و جعفر سبحانی، تبریز: بنی هاشمی، ۱۳۸۱.
۱۸. استرآبادی، علی، تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، حسین ولی، قم: مؤسسة النشر الإسلامی، ۱۴۰۹.
۱۹. أصبهانی، إسماعیل بن محمد، سير السلف الصالحين، كرم بن حلمی بن فرحات، الرياض: دار الراجعية، بی تا.
۲۰. أصبهانی، أبو نعيم أحمد بن عبد الله، حلیة الأولیاء و طبقات الأصفیاء، بیروت: دار الكتاب العربی، ۱۳۹۴هـ.
۲۱. ألبانی، محمد ناصرالدین. سلسلة الأحاديث الصحيحة. رياض - عربستان: مكتبة المعارف، ۱۴۲۵.

۲۲. أُلوسی، أبوالمعالی محمود شکرى بن عبد الله، صب العذاب على من سب الأصحاب، عبد الله البخارى، الرياض: أضواء السلف، الطبعة الأولى، ۱۴۱۷ هـ.
۲۳. إيجى شافعى، شهاب الدين أحمد، فضائل الثقلين من كتاب توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل، المجمع العالمى للتقريب بين المذاهب الإسلامية، بی تا.
۲۴. بحرانی، هاشم بن سلیمان، البرهان فى تفسير القرآن، قم: موسسه بعثت، بی تا.
۲۵. بیهقی سبزواری، حسن بن حسین شیعی، غایة المرام فى فضائل علیّ و أولاده الكرام، على رضا هزار، بی تا.
۲۶. ترمذی، محمد بن عیسی، سنن ترمذی، بشار عواد معروف، بیروت: دار الغرب الاسلامی، ۱۹۹۸ م.
۲۷. تفسیر منسوب به امام حسن عسکری، قم، مدرسه امام مهدی، ۱۴۰۹ ق.
۲۸. حالکم نیشابوری، محمد بن عبد الله، المستدرک على الصحیحین، مصطفی عبد القادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۱.
۲۹. حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت: داراحیاء التراث العربی، بی تا.
۳۰. همو، إثبات الهداة، آیت الله مرعشی نجفی، بیروت: مؤسسه الأعلمی، چاپ اول، ۱۴۲۲.
۳۱. حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، محمدباقر محمودی، تهران: وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی، بی تا.
۳۲. حسنی سباعی، مصطفی، السنة و مکانتها فى التشریع الإسلامی، دمشق: المکتب الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۲.
۳۳. حلّی، حسن بن یوسف، کشف الیقین فى فضائل امیرالمؤمنین، حسین درگاهی، تهران: وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱.
۳۴. حموی جوینى، ابراهیم بن محمد، فرائد السمطین، محمدباقر محمودی، موسسه محمودی، بی تا.
۳۵. حنبل بن هلال، ابو عبدالله أحمد بن محمد، فضائل الصحابة، محمد عباس وصی الله، بیروت: مؤسسه الرسالة، چاپ اول، ۱۴۰۳.
۳۶. خطیب بغدادی، ابوبکر احمد بن علی، تاریخ بغداد و ذیولیه، مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۷.
۳۷. خزاز قمی، ابی القاسم علی بن محمد، کفایه الاثر فى نص علی الأئمة الاثنی عشر، عبد اللطیف حسینی کوه کمری، انتشارات بیدار، مطبعه الخیام- قم، ۱۴۰۱ ق.
۳۸. خوارزمی، موفق بن احمد، مناقب، مالک محمودی، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۱.
۳۹. همو، مقتل الحسین علیه السلام، محمد سماوی، چاپ دوم، انوار الهدی، ۱۴۲۳ ق.
۴۰. بخارى دهلوی حنفی، عبد الحق بن سیف الدین، لمعات التنقیح فى شرح مشکاة المصابیح، تقی الدین ندوی، دمشق: دار النوادر، چاپ اول، ۱۴۳۵.
۴۱. دیلمی، حسن بن محمد، غرر الاخبار و دُرر الآثار فى مناقب ابی الائمه، اسماعیل ضیغم، قم: دلیل ما، ۱۴۲۷ ق.
۴۲. دیلمی همدانی، شیرویه بن شهردار بن شیرویه، فردوس بمأثور الخطاب، سعید بن بسیونی زغلول، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۰۶.

۴۳. ذهبی، شمس‌الدین محمد بن أحمد، تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والأعلام، عمر عبد السلام تدمری، بیروت: دارالکتب العربی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ هـ.
۴۴. راغب أصفهانی، أبو القاسم حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، صفوان عدنان داودی، بیروت: دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ هـ.
۴۵. راوندی، قطب‌الدین، الخرائج و الجرائح، قم: تحقیق و نشر مؤسسه امام مهدی علیه‌السلام به اشرف محمداقرا ببطحی، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.
۴۶. سید رضی، محمد بن الحسین، نهج البلاغة، تحقیق صبحی صالح، دار الکتب اللبنانی، بی‌تا.
۴۷. سبحانی، جعفر، مفاهیم القرآن، مؤسسه امام صادق علیه‌السلام، انتشارات: اعتماد، بی‌تا.
۴۸. سبزواری، عبدالاعلی، مهذب الاحکام فی بیان حلال و الحرام، قم: دارالتفسیر، بی‌تا.
۴۹. سخاوی، شمس‌الدین محمد بن عبد الرحمن، المقاصد الحسنه فی بیان کثیر من الأحادیث المشتهرة علی الألسنة، محمد عثمان خشت، بیروت: دار الکتب العربی، چاپ اول، ۱۴۰۵ هـ.
۵۰. همو، فتح المغیث بشرح الفیه الحدیث للعراقی، علی حسین علی، مصر: مکتبه السنة، چاپ اول، ۱۴۲۴ هـ.
۵۱. سلیم بن قیس هلالی، اسرار آل محمد (ص)، محمود افتخارزاده، تهران: رسالت قلم، ۱۳۹۵ ش.
۵۲. سیوطی، جلال‌الدین عبد الرحمن بن أبی بکر، الزیادات علی الموضوعات، رامز خالد حاج حسن، الرياض: مکتبه المعارف، چاپ اول، ۱۴۳۱ هـ.
۵۳. همو، جامع الأحادیث، فریق من الباحثین بإشراف علی جمعة، طبع: حسن عباس زکی، بی‌تا.
۵۴. همو، تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی، أبوقتیبة نظر محمد الفاریابی، دار طیبیه، بی‌تا.
۵۵. شانه چی، کاظم، علم الحدیث و درایة الحدیث، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۷.
۵۶. شربینی، عماد محمد إسماعیل، کتابات أعداء الإسلام و مناقشتها، بی‌تا، چاپ اول، ۱۴۲۲ هـ.
۵۷. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار، نجف: مطبعة حیدریه، چاپ اول، بی‌تا.
۵۸. شوشتری، نورالدین، إحقاق الحق و إزهاق الباطل، نور الله مرعشی، قم: آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۹ ق.
۵۹. صدوق، أبو جعفر محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه‌السلام. مهدی لاجوردی، تهران: جهان، بی‌تا.
۶۰. همو، الامالی، قم: قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعثة، چاپ اول، ۱۴۱۷ هـ.ق.
۶۱. همو، من لا یحضره الفقیه، علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ق.
۶۲. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر قرآن، جامع المدرسین حوزه علمیه قم، بی‌تا.
۶۳. طبرانی، سلیمان بن أحمد، المعجم الکبیر، حمدی بن عبد المجید سلفی، قاهره: مکتبه ابن تیمیة، ۱۴۱۵.
۶۴. طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، نجف: المکتبه الحیدریه، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ق.
۶۵. طبرسی، أبو منصور أحمد بن علی، الاحتجاج، محمد باقر خراسان، نجف: نعمان حسن ابراهیم کتبی، ۱۳۸۶.
۶۶. طبری آملی، عماد الدین محمد بن علی، بشارة المصطفی لشیعة المرتضی، نجف: المطبعة الحیدریه، ۱۳۸۳.
۶۷. همو، تعریب کامل البهائی، المکتبه الحیدریه، بی‌تا.

۶۸. طبری، محب‌الدین، الرياض النضرة فی مناقب العشرة، دار الکتب العلمیة، چاپ دوم، بی‌تا.
۶۹. طبری، محمد بن جریر، المسترشد فی إمامة علی بن أبی طالب، احمد محمودی، قم: کوشانیور، چاپ اول، ۱۴۱۵.
۷۰. طوسی، محمد بن حسن، العدة فی اصول الفقه، محمد رضا أنصاری قمی، قم: المطبعة ستاره، چاپ اول، ۱۴۱۷.
۷۱. همو، الأمالی، مؤسسة البعثة، قم: دار الثقافة، چاپ اول، ۱۴۱۴.
۷۲. طوسی، نصیرالدین محمد بن محمد، تجرید الاعتقاد، تهران: مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۷ ق.
۷۳. عراقی کنانی، نور الدین علی بن محمد، تنزیه الشریعة المرفوعة عن الأخبار الشنیعة الموضوعة، عبد الوهاب عبد اللطیف، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۳۹۹.
۷۴. عصامی مکی، عبد الملک بن حسین، سمط النجوم العوالی فی أنباء الأوائل والتوالی، عادل أحمد عبد الموجود و علی محمد معوض، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۹.
۷۵. غطّرفی، محمد بن أحمد، جزء ابن غطّرفی، عامر حسن صبری، بیروت: دار البشائر، چاپ اول، ۱۴۱۷.
۷۶. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، قم: انتشارات رضی، چاپ اول، ۱۳۷۵.
۷۷. فیض کاشانی، محمد بن مرتضی، الصافی فی تفسیر القرآن، قم: مؤسسه الهادی، چاپ دوم، ۱۴۱۶.
۷۸. قشیری نیشابوری، مسلم بن حجاج، مسند صحیح، محمدفواد عبدالباقی، بیروت: احیا التراث العربی، بی‌تا.
۷۹. قطان، مناع بن خلیل، تاریخ التشریح الإسلامی، مکتبه وهبة، چاپ پنجم، ۱۴۲۲.
۸۰. قلمونی حسینی، محمد رشید بن علی رضا، تفسیر المنار، هیئة المصریة العامة للکتاب، ۱۹۹۰.
۸۱. قمی مشهدی، محمدرضا، تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، قم: دار الغدیر، ۱۴۲۳ ق.
۸۲. کراجکی، محمد بن علی، کنز الفوائد، عبدالله نعمه، دار الذخائر، قم، بی‌تا.
۸۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، محمد آخوندی و علی‌اکبر غفاری، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۶۵ش.
۸۴. کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات، کاظم محمد، تهران: وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی، ۱۴۱۰.
۸۵. کوفی، محمد بن سلیمان، مناقب الامام امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب، مجمع احیاء الثقافة الاسلامیة، بی‌تا.
۸۶. گنجی، محمد بن یوسف، کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبیطالب، تهران: دار احیاء تراث أهل البيت، بی‌تا.
۸۷. الکائی، هبة الله بن حسن، شرح أصول اعتقاد، أحمد غامدی، سعودی: دار طیبیة، چاپ هشتم، ۱۴۲۳هـ / ۲۰۰۳م.
۸۸. متقی هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، مؤسسة الرسالة، چاپ پنجم، ۱۴۰۱.
۸۹. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۹۰. محمدی ری‌شهری، محمد، دانشنامه قرآن و حدیث، قم: انتشارات دارالحدیث، نوبت اول، ۱۳۹۰.
۹۱. مفید، محمد بن محمد، أمالی، حسین ولی و علی‌اکبر غفاری، قم: کنگره شیخ مفید، چاپ اول، ۱۴۱۳.
۹۲. مقدسی شیبانی، أبوالفضل محمد بن طاهر، ذخیرة الحفاظ، عبد الرحمن فریوئی، دارالسلف، چاپ اول، ۱۴۱۶.
۹۳. مناوی قاهری، عبدالرؤف، اتحاف السائل بما لفاطمة من المناقب و الفضائل، عبداللطیف عاشور، قاهره: مکتبه القرآن، بی‌تا.
۹۴. نباطی بیاضی عاملی، علی بن یونس، الصراط المستقیم إلى مستحقّی التقدیم. محمدباقر بهبودی، تهران: مکتبه المرتضویة، ۱۳۸۴.
۹۵. هینمی، نورالدین علی بن أبی‌بکر، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، حسام‌الدین قدسی، قاهره: مکتبه القدسی، ۱۴۱۴.

